

PET-debatten fortsætter

I Arbejderhistorie nr. 2/2009 åbnede debatten omkring PET-kommissionens rapport fra 2009. I sidste nummer af Arbejderhistorie var der således kommentarer til bindene 5, 7 og 13. I det foreliggende bind tages PET-kommissionens behandling af det tyske mindretal, af Otto Sand, samt bind 8 op.

Ordet er stadig frit, så Arbejderhistorie tager gerne imod svar på de hidtidige indlæg og nye kommentarer fra både historikere og historiske vidner.

PET-rapporten og det tyske mindretal PET-kommissionens beretning, bind 11.

*Af chefredaktør
Siegfried Matlok, Dagbladet
"Der Nordschleswiger"*

Det danske justitsministerium har udgivet en fyldig mopedreg om PET's tidligere aktiviteter. Herunder har man i bind 11 taget sig kærligt af det tyske mindretal i Sønderjylland. Fuldstændigt forståeligt efter besættelsestidens fem mørke år. Men inden jeg går ind på enkelthederne af PET-kommissionens beretning om det tyske mindretal, vil jeg gøre en alvorlig indvending. Rapporten om det tyske mindretal er berettiget og nødvendigt – ikke kun for historikere – men overskriften vækker ikke kun hos undertegnede skumle tanker.

“PET's overvågning af den yderste Højrefløj 1945-1989” hedder overskriften på bind 11, og den er efter min mening ikke særlig passende – ej blot virtuel!

Hvis man betragter besættel-

sestiden og nazisterne før og efter 1945 og som “yderste højrefløj”, er det ideologisk nok korrekt beskrevet. Men mindretallets liv var mere kompleks, mere end blot en farlig ideologisk indstilling. Det har noget med det nationale at gøre, som jo er svært at definere og afgrænse. Lad mig nævne et eksempel: De tyske nordslesvigere, som meldte sig frivillig til tysk krigsindsats efter indmarchen den 9. april 1940, følte et særlig kald for Tyskland. Mindretallet var dengang ikke loyal overfor den danske stat.

Dette på baggrund af folkeafstemningen i 1920, som det betragtede som uretfærdig i forhold til afstemningsformen, som “en bloc” jo var en fordel for Danmark. Det har sikkert for mange været en kombination af det nationale og det nationalsocialistiske. Primært var det dog det nationale, som drog. I modsætning til de danske frontfrivillige, som ikke kæmpede for et andet lands system, altså ikke for Danmark ved Østfronten. At der ikke kunne sættes lighedstegn mellem disse to grupper blev også tilgodeset, da man politisk fra regering og Folketing fastlagde strafeframmen for de frontfrivillige, hvor man netop gav medlemmerne fra det tyske mindretal på grund af deres sindelag en “bonus” i forbindelse med dommene under retsopgøret. Ca. “et halvt år”, men det blev desværre ignoreret af daværende statsadvokat i Sønderborg, Dines Kirk, hvilket professor Ditlev Tamm har dokumenteret i sit klassiske værk om Retsopgøret.

Et andet eksempel: da Folkevalget blev afholdt i marts 1943 opstillede det tyske mindretal ikke. Men til trods for dette gik de danske nazisters parti un-

der ledelse af Fritz Clausen i Sønderjylland stemmemæssigt tilbage. Det modsatte burde jo "egentlig" have været tilfældet.

Hvor svært det er at afgrænse ideologien og det nationale viser Sydtyrol, hvor der fandtes (findes) et tysktalende mindretal, som var glødende tysk-østrigsk og ikke mindst nationalkonservativ. Men mange af deres medlemmer gjorde modstand mod aksen Hitler-Mussolini og sad endda i tyske koncentrationslejre. For Hitler-Tyskland betød alliancen med Italien dog mere end det tysk-sprogede mindretal, som blev skuffet – og direkte ofret.

Min kritik mod "Den yderste Højrefløj fra 1945-1989" går på, at man selvfølgelig burde undersøge det tyske mindretal – ligesom det danske nazi-parti efter 1945. Men at knytte disse to grupper – den ene et nationalkulturelt mindretal, den anden ideologisk sørgelig vildfaret – sammen under en hat i rapporten er både uretfærdig og forkert.

Fra det tyske mindretal springes i rapporten direkte fra side 82 over til de danske nazister – indtil 1989. Dermed knyttes mindretallet virtuelt sammen med de danske nazister, og det er groft, fordi mindretallet – med al kritik, som kan rettes indadtil også efter 1945 – i sin politik netop valgte den demokratiske vej. Og selvfølgelig intet har haft at gøre med en Poul Heinrich Riss Knudsen eller en dumrian som Johnny Hansen.

Tværtimod har mindretallet bekæmpet nynazistiske forsøg i 80'erne. Jeg har i min egen avis "Der Nordschleswiger" afsløret at den tyske nazist Thies Christophersen opholdt sig i Kollund, hvilket blev en pinlig affære for den danske regering.

Også overfor Tyskland, som begærede ham udleveret på grund af hans Holocaust-løgne. Selv modtog jeg endda af nazistiske grupper alvorlige trusler mod min person, som jeg dengang drøftede med daværende politimester Iver Møller for at søge beskyttelse mod Thies Christophersens håndlangere. Denne pinlige grænseoverskridende sag er mig bekendt ikke belyst i PET-rapporten. Det må sandelig undre også på baggrund af de folkelige protester mod Christophersens ophold i Danmark.

Skæg for sig og snot for sig, kunne man sige om denne sammenblanding, hvis det ikke var så alvorligt, idet det efterlader et indtryk af et tyske mindretal (indtil 1989) på den "ekstremistiske" højrefløj. Jeg synes det er meget skuffende, at de ansvarlige for PET-rapporten ikke ved selve inddelingen af rapporten har adskilt tingene – klart og entydigt.

Ansvarlig for afsnittet om den "Yderste Højrefløj 1945-1989" er lektor Johnny Laursen fra Aarhus Universitet sammen med redaktør Morten Heiberg. Rapporten om det tyske mindretal over 55 sider af PET-kommissionens samlede ca. 4.600 sider er skrevet af cand. mag i historie, Gese Friis Hansen fra Odense, som var ansat som forskningsassistent under PET-kommissionens arbejde og som – det skal fremhæves – i sin konklusion har givet et afbalanceret billede af det tyske mindretal efter 1945.

Dokumenterne er spændende læsning, og der er slet intet at indvende imod, at Politiets Efterretningstjeneste holdt et særdeles vågent øje med det tyske mindretal, som efter 1945 kæmpede med/mod fortidens egne brune skygger. Mindretallet stod

– delvis selvforskyldt – i en meget vanskelig situation. På den ene side havde den langt overvejende del af medlemmerne på en eller anden måde – med tysk krigsindsats eller med tysk "tjeneste" herhjemme – ydet bistand til den tyske politik og til besættelsesmagten.

Denne "gamle" fløj var i klart flertal indenfor mindretallet. På den anden side var der i begyndelsen kun ganske få. Og en del af dem havde allerede i 1943, i den såkaldte "Haderslebener Kreis", nedskrevet et papir om en endelig anerkendelse af grænsen fra 1920.

Det blev mindretallets redning (med en vis alibi-funktion) i forbindelse med en ny moralsk start. Striden medførte hårde interne kampe, men især fabrikant Matthias Hansen fra Haderslev, som var tysk-national men aldrig nazistisk, satte sig i spidsen for et nyt demokratisk mindretal og især for en anerkendelse af grænsen.

Denne kurs om loyalitet overfor Danmark sejrede, men det holdt hårdt, og der var mange bitre opgør i mindretallet omkring denne ny-orientering. Selv i 60'erne og 70'erne, hvor jeg som ung journalist arbejdede på dagbladet "Der Nordschleswiger", kunne jeg ofte opleve, hvordan fortidens opgør stadig prægede mindretallets linje, ikke mindst, når der var personvalg. Desværre havde også mange folk i mindretallets ledelse en nazistisk fortid. Med en fortid som tysk soldat og eller som indsat i Fårhus-lejren. Denne såkaldte Fårhus-mythos var ofte en adgangsbillet ved valgene til nye poster i det tyske mindretal.

Det var altså forståeligt nok, at denne nybegyndelse med brune skeletter i skabet øgede usik-

kerheden i danske kredse omkring mindretallets troværdighed udadtil.

Under ledelse af politimester Ernst Victor Helvitus Brix i Aabenraa, som nærmest havde status af Politikommandør for det tyske mindretal i Sønderjylland, fulgte Politiets Efterretningstjeneste tæt disse indre opgør i det tyske mindretal – også ved hjælp af enkelte mindretalsfolk, som var meddeler for politiet. Den vigtigste kilde kaldte politiet kun "X." for at sløre hans (eller hendes?) identitet.

I en situation, hvor ca. 3.000 hjemmetyskere var indespærret i Faarhus-lejren – uden nogen som helst sammenligning med Frøslev-lejren! – var ikke mindst Brix meget optaget af den nye tyske fare, som han så – her og der. Brix var, som det fremhæves, "primus motor" omkring overvågningen af det tyske mindretal, som han betragtede som en potentiel trussel. I 1947 nåede forholdet mellem det tyske mindretal og Brix "et lavpunkt".

Ikke mindst en efter hans opfattelse "aggressiv tone" i dagbladet "Der Nordschleswiger", som var grundlagt i februar 1946 som ugeavis (i øvrigt den første frie tysksprogede avis i Vesteuropa efter 1945, minus Svejts!) medførte en eskalation mellem ham og mindretallet. Bladets linje blev særligt overvåget. Brix ønskede endda en overgang et indgreb fra statsadvokaten mod chefredaktør Ernst Siegfried Hansen – på grund af personlige angreb i avisen mod Brix. Indtil 1957 (!) fulgte politiet nøje avisens oplagsudvikling.

Hans Davidsen-Nielsen har engang skrevet, "at der ikke findes en sandhed, men kun versioner af sandhed". Min version

omkring avisen er en anden, i hvert fald lidt mere nuanceret.

Fra avisens første udgave 2. februar 1946 gjorde Ernst Siegfried Hansen i en artikelserie under overskriften "Fluch der Maßlosigkeit" op med nazi-tiden. Dette selvom han selv havde været ansat og haft ansvaret i en ledende stilling under den tidligere nazistisk orienterede mindretalsavis "Nordschleswigsche Zeitung", som af "forsinkede" danske modstandskæmper blev ødelagt ved et brandattentat i efteråret 1945. Denne artikel kostede avisen ca. 1.000 abonnenter, så Hansen blev "en dyr herre". Men i dag kan vel alle indse, at det var prisen værd. Rapporten giver derfor i mine øjne ikke et reelt billede af de vanskeligheder, som Ernst Siegfried Hansen sammen med andre måtte kæmpe med – altså en slags "to-fronts-krig". I øvrigt bemærkes værdigt, at hverken sprængningen af det for mange danskere forhadte Bismarck-monument på Knivsberg få dage forinden eller avisens ødelæggelse har fundet indgang i rapporten. Begge episoder – ligesom den tragiske, hvor en hjemmetysk amatør-skuespillerinde blev skudt i Løgumkloster – gav selvfølgelig næring til den mere rabiate fløj i mindretallet, som følte sig uretfærdig behandlet under retsopgøret og som ikke troede på nogen fredelig løsning med danskerne.

Da justitsministeriet bad Brix om en undersøgelse, hvorfor han ikke havde opklaret disse ugeringer, forklarede politikommandøren, at hans medarbejdere havde været overbelastet! Brix, som helt klart førte en hårdere linje end hans politimester-kolleger i de andre sønderjyske købstæder, anså mindretallet som en

fare, og han var samtidig nervøs for udviklingen syd for grænsen. Han fik meldinger om, at det tyske mindretals "aggressive linje" skyldtes "Kiels voksende magt". Dermed mente han selvfølgelig tyskerne i Slesvig-Holsten, som jo ikke var danskernes venner, da de jo selv kæmpede mod et dansk mindretal, som dengang ville flytte grænsen helt ned til Ejderen. Selvom den danske regering i den berømte oktober-note i 1946 (indirekte) havde afvist en grænseflytning overfor briterne, som var besættelsesmagt i Slesvig-Holsten.

Brix så med stor bekymring på fremtiden. "På den ene side af grænsen et illoyalt tysk mindretal, på den anden side 50 millioner tyskere på et stækket territorium. Truslen, der udgik fra de tysksindende, var ifølge Brix "mere end reel", skriver Gese Friis Hansen i hendes udmærkede rapport. Brix har sikkert været overbevist om sin holdning, men det er meget interessant, at han slet ikke lytter til de (få) kræfter, som prøver at dreje den sunkne skude i en anden retning. Med tilbagevirkende kraft må man bebrejde ham, at han stirrede sig blind på gamle farer, ja, nærmest så spøgelses overalt, mens han ikke gødede de spirende demokratiske frø, som skulle sikre fremtiden.

Ud fra de dokumenter, som foreligger, må man fastslå, at Brix havde ansvaret for, at regeringen i København kun blev underrettet om de "onde kræfter" i det tyske mindretal og blandt tyskerne syd for grænsen, mens han undlod at pege på de – indrømmet – begrænsede muligheder, som måske kunne have medført en bedre udvikling mellem dansk og tysk.

I virkeligheden kunne Brix ha-

ve skubbet læsset i det tyske mindretal med sine, efter min mening, alt for ensidige, negative beretninger i en forkert og uheldig retning – ja, i en farlig irredentisk retning. Brix overvurderede en hel del begivenheder. Lad os tage et eksempel: Politiets opmærksomhed var rettet mod varulv-aktiviteter, som blev registreret syd og nord for grænsen. “Selvom den gruppe, som i foråret 1946 stod bag attentatet mod politimanden i Tinglev, formentlig intet havde med den oprindelige tyske Wehrwolf-Organisation at gøre, vendte politiet hver sten for at opklare dette politisk motiverede angreb”, mener Gese Friis Hansen.

Også her savnes der en baggrund i PET-rapporten: politibetjenten Poul Egebjerg Andersen blev berømt og berygtet som “sheriffen” fra Tinglev, fordi han på banegården i Tinglev, hvor de tyske soldater ventede på deres hjemtransport, havde skudt en tysk soldat, som ikke straks havde adlydt hans ordre. Selv danske aviser kritiserede politimanden for denne brutale, unødvendige handling. Det er selvfølgelig ingen undskyldning, men det var helt åbenbart baggrunden for at en gruppe af unge mennesker, herunder også en 15-årig fra det tyske mindretal, sammen med danske nazister tog sagen i egen hånd for at give politimanden en “Denkzettel”, som det hedder på tysk. De smed på Hitlers fødselsdag den 20. april (1946) en håndgranat ind på politistationen. Heldigvis var politibetjenten ikke til stede, så der opstod kun materiel skade. Der måtte ifølge danske aviser være tale “om en organiseret terrorgruppe”, mente politiet, som betragtede attentatet som et hævnforsøg fra det tyske mindretal.

Selvfølgelig skulle gruppen straffes, og også den nye avis “Der Nordschleswiger” viste sin foragt i en kommentar om dette attentat, men for Brix var det alligevel mindretallet og avisen, som stod bag aktionen. Lederen for denne attentatgruppe var sønnen til en ledende dansk nazist, som sad indespærret i Fårhuslejren. Sønnen blev senere idømt seks års fængsel.

Interessant er det i øvrigt i denne forbindelse, at jeg i sommeren 2009 under et besøg i det nationale arkiv i Washington fandt adskillige dokumenter, som den daværende danske efterretningstjeneste havde sendt til USA via København. Bl.a. navnene på de danske SS-soldater, som var vendt hjem til Danmark efter krigen, herunder også navnene på mange medlemmer af det tyske mindretal. Specielt havde Washington interesse i de løbende stemningsrapporter om det danske mindretal i Sydslesvig, som via København nu både ligger på dansk og engelsk i det amerikanske arkiv. Storpolitisk vigtigt var for amerikanerne også spillet omkring Kieler Kanalen, som Stalin havde strategiske interesser i. Derfor støttede Sovjetunionen også en dansk genforening med Sydslesvig. Amerikanerne var selv meget aktive syd for grænsen, hvor de især fulgte de sovjetiske agents virke i Flensborg-området.

Blandt dokumenterne fandt jeg også et papir om attentatet mod politistationen i Tinglev. “Restricted, to SI, Washington, Early July 1946, Subject Werewolf Movement”, hvor der tales om “Løgumkloster group which a few months ago blew up the police station at Tinglev”. Og så følger der bl.a. en advarsel:

“The purpose of the organization was to collect weapons and ammunition and to prepare for the day when Germany again might get a Nazi government.”

I en rapport af 4. Juni 1946 under overskriften “The Werewolf Movement in Denmark” roste den amerikanske efterretningstjeneste det danske politiarbejde med følgende ord:

“The work of clearing up the activities of the Werewolf Movement, especially in South Jutland, is undoubtedly being carried on by the police in the right way.”

At det med dansk og tysk ikke er så enkelt, som i en vis efterretningsscheffs blå briller, fremgår i øvrigt også af et amerikansk efterretningsdokument (NND 927023), hvor der om lederen bag attentatforsøget på Tinglev politistation står følgende.

“He was member of the Tønder Rowing Club and was generally considered to be a Dane.”

Historikeren Gese Friis Hansen har med stor “Fingerspitzengefühl” i rapporten beskrevet de indre kampe, som fandtes i det tyske mindretal – mellem repræsentanter for forsoningslinjen og dem, som stadig mente, at nazismen havde været det rigtige for dem og for det tyske mindretal.

Hun vurderer, at det var en knivskarp kamp, efter hendes mening stod det “60:40” til fordel for en ny demokratisk start. Men så bør man huske, at der blandt de 60 procent også var mange, som selv havde en nazistisk baggrund. De blev valgt endda i ledende positioner, og det gav selvfølgelig ekstra

næring til mistænksomheden hos Brix.

Gese Friis Hansens sammenfatter afsluttende:

“At intensiteten i overvågningen af det tyske mindretal aftog, efter at Brix i 1950 forlod Sønderjylland, skyldtes flere faktorer. Dels gjorde hans efterfølger som politimester i Aabenraa, Schaumburg-Christensen, overvågningen mere overordnet og decentraliserede informationsarbejdet, dels rykkede den kolde krig nu for alvor politiets fokus væk fra det lille mindretal i syd mod en ny fjende i øst.”

Indtil 1957 fulgte PET avisens abonnements-udvikling, og de seneste registreringer er fra 1961 fra mindretallets årlige Knivsberg-fest, selvom politiet allerede i 1947 havde kunnet spore “en ny ånd” på Knivsberg. Politimandens melding beskrev en afgørende forandring – i de mandlige deltageres hårfrisure, som ifølge hans udsagn nu ikke mere lignede den “tætte tyske frisure med preussisk holdning”. Grænselandet glæder sig i dag efter en vanskelig periode præget af et mod-hinanden, til nu at leve i en periode kendetegnet af et med-hinanden med et grænseoverskridende vækstpotentiale. Aldrig har forholdet været bedre mellem dansk og tysk end i 2010.

Spørgsmålet er, om Brix med sin agent-virksomhed i virkeligheden har forlænget grænsekampen unødigt, fordi han alt for sent erkendte de nye signaler og den nye tid. Brix blev for sin indsats i Sønderjylland i 1950 belønnet med stillingen som chef for PET.

I 1957 måtte han dog træde tilbage på grund af nogle afslørin-

ger om embedsmisbrug i “Ekstra Bladet”, som dog senere ikke kunne opretholdes!

Forinden havde han dog måttet samarbejde med den nye vesttyske efterretningstjeneste. Da han skiftede til København havde han stadig en klar anti-tysk holdning. Ja, kort før han tiltrådte stillingen som PET-chef holdt han i 1950 et foredrag på Politiskolen, hvor han udtalte, at Tyskland stadig var en trussel for Danmark.

“De tyske metoder og deres ekspansionstrang ændrer sig vel aldrig. Det farlige perspektiv er de 50 millioner tyskere, som lever i Vesttyskland og som nu har brug for Lebensraum. Øst for Oder-Neiße-linien er det ikke muligt. Hvor er det så muligt?“, spurgte han retorisk og gav selv svaret:

“De 20.000 medlemmer af det tyske mindretal i Nordslesvig og deres nazistiske ledelse er som Tysklands forpost en latent fare.”

Men Brix, som afsluttede sin politikarriere fra 1960-1972 som politimester i Gentofte, måtte nu som PET-chef samarbejde med de af ham (tidligere) så forhadte tyskere.

Især med ledende folk fra den berømte “Organisation Gehlen”, hvis leder selv havde en belastende nazistisk fortid.

Disse tyskeres erfaringer kunne han som dansk efterretningschef nu godt bruge i dansk interesse under den kolde krig. Og Brix havde lært, at min fjendes fjende er min ven!

Sandheden om Sand? PET-kommissionens beretning, bind 8.

Af Chris Holmsted Larsen,
forskningsmedarbejder, Roskilde
Universitet

Den historiefaglige debat om PET-kommissionens fyldige beretning har nu udfoldet sig over de sidste par numre af Arbejderhistorie, og det er både en god og en nødvendig debat, der gør det muligt at gå i rette med de fejl og mangler, som de ansvarlige kommissionsmedlemmer ikke selv har været synderligt interesseret i at diskutere. Jeg mener dog ikke, som nogle af de foregående debattører, at der er blevet stukket noget ind under gulvtæppet eller at de undersøgte venstrefløjsfolk og partier er blevet trukket for lidt rundt i manegen. Jeg mener heller ikke, at der ligger og gemmer sig en større ‘femte kolonne’. Den slags konspirationsteorier er en tilbagevendende, og ærligt talt trættende, bestanddel af den politiske højrefløj, der havde arbejdet for et retsopgør med den del af venstrefløjen, der reelt eller indbildt samarbejdede med Østblokken. Det ønskede opgør blev, som bekendt, aldrig til noget og det deraf følgende raseri har skabt et uskønt grundlag for konspirationsteorier vedrørende særligt radikale og socialdemokratiske politikere “forsøg på at skjule noget”.

Der findes imidlertid en række andre gode historiefaglige grunde til at forholde sig kritisk til beretningen. Et helt fundamentalt problem er, at kommissionsmedlemmerne imod metodisk fornuft og oftest ukritisk har valgt at anvende PET-kilderne som objektive historiske sand-

hedsvidner omkring venstrefløjens og de tilknyttede personers virke under den kolde krig. Hvis læseren per set er velbevandret koldkrigshistoriker, og for øvrigt evner at læse imellem linjerne, så udgør dette indrømmet ikke noget videre problem. Men hvis læseren er mindre bekendt med kildematerialet og den eksisterende forskningslitteratur, så er perspektivet straks mere bekymrende. Læseren vil stå tilbage med et stærkt skævvredet historisk billede af den kolde krig i det danske samfund, der hviler på PETs alt andet end objektive vurderinger og analyser. Dvs. hvor læseren ikke i tilstrækkelig grad gøres opmærksom på de særlige politiske eller karrierebetingede motiver, der har dannet grundlag for PET-medarbejdernes arbejde og analyser. Netop disse subjektive analyser ophøjes alt for ofte til objektiv historisk fakta i en beretning, hvor den eksisterende forskningslitteratur af uforklarlige årsager ikke i tilnærmelsesvis tilstrækkelig grad holdes op imod PET-materialet.

Når jeg mener, at der derudover er særlig grund til bekymring, så skyldes det, at en lang række personer, nulevende såvel som afdøde, via en oftest ukritisk og ikke særligt vellykket anonymisering tilskrives en række holdninger, geminger og motiver, der ikke altid har fodfæste i virkelighedens verden. Dermed foreligger der et omfattende historisk stykke arbejde med at påvise disse fejl, der udspringer af kommissionens særegne valg af metodisk optik. Hvad angår de nulevende, så er de gudskelov, på trods af den endnu manglende adgang til PETs materiale, i stand til at tage til genmægle, hvilket både Arne Herløv Petersen, Jørn Dragdsahl m.fl. har gjort.

Mere bekymrende er de mange løsgående beskyldninger og påstande, der rettes imod afdøde personer, der i sagens natur ikke har samme mulighed for at forsvare sig. For at illustrerer problematikken, så har jeg i forbindelse med udfærdigelsen af en biografisk artikel om kommunisten og den ledende aktivist i Vietnambevægelsen, Otto Sand, sammenholdt PET-kommissionens beskrivelse af denne, der singulært hviler på PETs observationer og kilder, med en række andre arkivalier og mundtlige beretninger.¹

I begyndelsen af 1960'erne var PETs primære interesse stadigvæk DKP, men efterhånden som 1960'erne udviklede sig, så skiftede tjenesten fokus over på den nye og radikale venstrefløj. Vietnambevægelsen blev i høj grad betragtet som en sikkerhedstrusel, der kunne undergrave befolkningens støtte til NATO, hvilket ifølge PET potentielt kunne tvinge Danmark ind på en neutralistisk kurs.² Tjenesten var dog ikke meget for at ændre sin opfattelse af DKP som hovedfjenden, der styrede alting, herunder også Vietnambevægelsen. Men efter dennes splittelse i 1969 blev PET tvunget til at erkende, at DKP faktisk var en moderat kraft, der for længst var blevet overhalet venstre om af mere radikale kræfter – herunder af De Danske Vietnamkomiteer (DDV).³

Tjenesten fokuserede herefter sin overvågning og registrering om den ledende kerne af Vietnambevægelsen, hvor Sand havde særstatus, da han både var kommunist og frontfigur i bevægelsen. Bedre fjendebillede, måske lige med undtagelse af Finn Ejnar Madsen, kunne PET næppe finde. Den intensive in-

teresse for Sands rolle var en udløber af de voldsomme gadekampe foran den amerikanske ambassade d. 27. april 1968.⁴ Efterfølgende fik Sand og andre ledende kræfter af PET skylden for forløbet, hvilket ikke var retfærdigt. Det fremgår af PET-kommissionens beretning, at tjenesten intensivt samlede oplysninger fra midten af april og ind i maj 1968, herunder samledes en række notitser og et generalieblad blev udfærdiget på Sand.⁵ PETs oplysninger om overvågningsobjektet, og analysen af hans rolle som DKPs mand i DSKV, var dog af en ret svingende kvalitet. PET mente f.eks. at han var blevet medlem af partiet i 1952, hvilket var en fejlmargin på små 17 år, da han var blevet medlem i 1935.⁶ Desuden havde en kilde forsynet PET med oplysninger om, at partiledelsen havde sanktioneret voldsomhederne under demonstrationen. I virkeligheden fik Sand af DKP en gevaldig overhaling for sin manglende evne til at forhindre balladen.

PET opfattede Sand som en: "indædt kommunist, der så det som sin selvfølgelige opgave at nedbryde det borgerlige samfund".⁷ Dette var for så vidt en rigtig analyse af hans ideologiske sindelag, men PET indså ikke at han internt i DDV spillede en modererende rolle overfor de kræfter, der argumenterede for en voldelig respons og strategi.⁸ Kommissionen vurderer dog også, at PETs opfattelse af Sands rolle nok ikke var plausibel set i lyset af hans senere eksklusion fra partiet.⁹ Balladen udløste efterfølgende en stor interesse for Sand, særligt da han formodedes at skulle lede den årlige Pinsemarch d. 2.-3. Juni, hvor der frygtedes fornyet uro. PET spa-

rede ikke på krudtet og forud-sagde, at: *“Det er således klart, at de stærkt yderligtgående og revolutionære kredse bag såvel pinsemarchen som de tidligere arrangementer har til hensigt at trænge ind i selve USA’s ambassade og forsøge at brænde bygningen af, således at kun de røgsvættede ruiner står tilbage”*.¹⁰ På baggrund af forløbet d. 27. april, hvor politiet uden de store problemer havde tæsket demonstranterne væk fra gaden, så virker denne apokalyptiske analyse ikke helt troværdig, hvilket PET-kommissionen da fornuftigt nok også erkender.

Ikke desto mindre tog justitsminister Knud Thestrup PETs advarsler alvorligt og mødtes den 31. maj med Sand for at drøfte mulighederne for et fredeligt forløb, hvilket Sand gerne forsikrede ham om var hensigten. Da marchen fandt sted 2. Pinsedag, fulgte en lille krisestab bestående af Knud Thestrup, oberst Fournais fra Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) og departementschef Boas forløbet fra PET chef Arne Nielsens kontor på Politigården.¹¹ PETs dommedagsprofetier blev ikke til noget, da hverken borgerkrig eller revolution blev udløst af den fredelige Pinsemarch.

Derefter fokuserede PET energien på Sands rolle som leder af den forbudte indsamling Giro 1616. Tjenesten mente, efter tip fra en kilde og nøje granskning af hans privatøkonomi, at Sand angiveligt skulle havde fusket med de indsamlede midler og anvendt nogle af disse til egne formål.¹² Således forlød det i en rapport til justitsministeriet, at tjenesten mente mistanken begrundet eller som det fremgår af beretningen: *“Samtidigt syntes Sand at opretholde en høj leve-*

standart, ligesom han angiveligt i økonomiske sammenhænge var meget generøs over for sine omgivelser. Desuden havde Sand og hans samlever kort forinden været på en tre ugers ferie til Bulgarien, selvom han kun havde været beskæftiget i korte perioder og derfor havde en begrænset indtægt”.¹³ Uden definitivt at kunne tilbagevise kommissionens ukritiske videreformidling af PETs påstande om Sands uærlighed, så kan det dog godt sandsynliggøres, at det drejede sig om en misinformationskampagne. Således er der ingen af de, der kendte Sand, heller ikke politiske fjender, der kan nikke genkendende til PETs udlægning.¹⁴ Ligesom Sand var de dedikerede fuldtidsaktivister, der åndende og levede for solidariteten med Nordvietnam, og alle kendte de Sand som et dybt ærligt menneske. Det er på den baggrund meget svært at forestille sig at selvsamme mennesker skulle acceptere fusk med de surt indsamlede midler eller uafhængigt af hinanden holde hånden over Sand. Hvad angik økonomien, så fik han understøttelse og en månedlig erstatning fra Frihedsfonden. Desuden havde hans kone, Ingela Kyrre, også en indtægt. Hvad angik rejsen til Østeuropa, så kørte Sand og Ingela Kyrre tværs igennem Østeuropa i hans gamle Trabant og overnattede i et gammelt telt, hvilket velsagtens ikke ligefrem kan betegnes som en særlig ekstravagant levestil. Rygterne om urent trav var derimod velegnede til at skade hans ledende rolle i bevægelsen. Det er derfor ikke usandsynligt, at rygterne oprindeligt stammede fra fjendtlige personer i DKP’s ledelse, der ønskede at mindske Sands indflydelse, og at disse rygter via in-

formanter nåede til PET, der glædeligt overtog ideen. Hvis det forholdt sig således, så må der siges, at havde været en vis ironi i først PETs analyse og siden kommissionens adoption heraf. Under alle omstændigheder havde PET en interesse i at kriminaliserer indsamlingen, hvilket relativt omkostningsfrit kunne opnås igennem beskyldningerne om svindel med de indsamlede midler.

Selvom DDV var meget sikkerhedsbevidst og klar over PETs interesse for deres virke, vidste PET alligevel meget om, hvad der foregik i den ledende inderkreds. Dette skyldtes, at PET havde haft succes med at enten hverve eller plante en informant midt i ledelsesgruppen. Informanten var aktiv fra 1969 og videregav iflg. Kommissionen bl.a. navne på DDVs medlemmer og kontakter.¹⁵

PETs interesse for DDV var da også gengældt. DDV udførte således kontraspionage i forhold til både PET og FE og holdt desuden nøje øje med CIAs aktiviteter. Særligt DDVs arbejde med at hjælpe amerikanske desertører fra deres baser i Tyskland til Sverige havde vakt CIAs interesse. Det er derfor også ret sikkert, at oplysninger om Sand, Erik Jensen m.fl. er blevet givet videre fra PET eller FE til CIA.¹⁶ Det er derfor også sandsynligt, at der i CIAs arkiver ligger en fylldig sagsmappe på Sand. Men da jeg i sommeren 2009 søgte om adgang, så lød svaret at Sand (måske eksisterende) sagsmappe stadigvæk var klassificerede. Dermed er denne interessante kilde desværre stadigvæk lukket land.¹⁷

Hvad der må have gjort Sand særligt interessant for PET var hans påståede samarbejde med

de østtyske efterretningstjenester i 1970'erne. Det var øjensynligt netop denne historie om Sand, der tiltrak opmærksomheden fra de to Ekstrablads-journalister Mette Herborg og Per Michaelson, da de gik på spionjagt og hængte en række mere eller mindre kendte venstrefløjsfolk til tørre i offentligheden for disse påståede østlige spionkontakter.¹⁸ PET har med al sandsynlighed, jf. den tidligere nævnte overvældende interesse i personen Sand, fulgt dennes kontakter med østtyskerne meget nøje. Derfor var det med nogen overraskelse, at jeg måtte konstatere, at lige netop denne ellers både kontroversielle og offentligt kendte historie ikke er nævnt med et eneste ord i beretningen. Fraværet af en eller anden historisk verificering eller det modsatte, af denne historie, blev ikke mindre da Weekendavisen 8. april 2009 bragte en opsigtsvækkende artikel om et formodet samarbejde imellem to journalister fra Ekstrabladet og PET. Baggrunden for dette var 1990-ernes stor frustration over, at datidens SR-regering ikke viste interesse for at forfølge Stasis danske spioner, hvilket skulle have fået folk i PET til at lække oplysninger til pressen, nærmere betegnet Mette Herborg og Per Michaelson.¹⁹ Hvis dette stemmer, så forklarer det hvorfor de to journalister var i besiddelse af så megen information om Sand, og som ingen andre, måske lige med undtagelse af PET, havde kendskab til. I efterretningssprog ville man sandsynligvis kalde dette for 'desinformation'. Kilden til artikel var Thomas Wegner Friis, SDU, der tidligere har beskæftiget sig med de to journalisters afsløringer.²⁰ Tilbage står spørgsmålet om hvorfor

Sand så grundigt behandles i andre dele af beretningen, men når det kommer til det centrale spørgsmål omkring det påståede samarbejde med DDR, så er der larmende tavshed i beretningen. Dermed hænger de to journalisters anklager stadigvæk i luften, og på trods af PETs, eller i hvert fald enkeltpersoner i tjenesten og disses bagvedliggende aktive rolle som kildeleverandører, så skaber ikke det fjerneste mere klarhed i denne sag.

Overordnet er PETs overvågning af Sand, og de deraf indsamlede stærkt politiserede og fejlbehæftede informationer, blot et eksempel ud af mange på de fejl, som plager beretningen. Det drejer sig om faktuelle fejl og det drejer sig om metodiske og kildeorienterede fejl, der kunne have været afhjulpet med en mere nuanceret tilgang til kilde materialet. Dvs. en mere grundig anvendelse af den allerede eksisterende forskningslitteratur eller blot lidt mere metodisk sund fornuft. Kommissionens enøjede gengivelse af PETs syn på Otto Sand er næppe enestående, og man kan håbe, at de kommende års kritiske gennemgang af beretningen vil råde bod på nogle af disse fejl. Som tidligere forskningsmedarbejder i kommissionen har jeg ikke selv haft nogen mulighed for at gå i rette med disse fejl, da jeg for det første ikke har haft adgang til PETs arkivalier og for det andet ikke selv har forfattet den endelige beretning, og for det tredje ikke har fået mulighed for at gennemlæse de afsnit som jeg aktivt har bidraget med kildemateriale til. Dette ærgrer mig naturligvis, da jeg hverken mener, at det omfangsrige aktivmateriale eller forskningslitteraturen vedrørende venstrefløjen er blevet an-

vendt særligt fornuftigt. Under alle omstændigheder kan ingen være tjent med at direkte usande, tendentiøse eller fejlbehæftede beskyldninger, hvad end disse er rettet imod kommunister eller ej, bliver hængende uimodsagt og som alment accepteret danmarkshistorie. Den fortsatte debat, uanset hvorvidt vi kan blive enige om formålet hermed, må nødvendigvis fokusere på at afdekke de mange metodiske, kilde-mæssige og faktuelle fejl der desværre ser ud til at kendetegne beretningen.

Noter

1. Chris Holmsted Larsen: *Solidarit, ikke almisser. Kommunisten og mennesket Otto Sand 1915-1984*. i: Jesper Jørgensen (red): Arbejdermuseet & ABAs Årbog 2009, s. 56-80.
2. PET-Kommissionens beretning: *PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989*, bd. 10, s. 63.
3. Op.cit. s.84.
4. Op.cit. s.91.
5. Op.cit. s.94.
6. PETs fejlagtige informationer gentages i: Regin Schmidt, Rasmus Mariager og Morten Heiberg: *PET. Historien om Politiets Efterretningstjeneste fra den kolde krig til krigen mod terror*. Kbh. 2009, s.141.
7. PET-Kommissionens beretning: *PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989*, bd. 10, s. 94.
8. Interview med Petter Sommerfeldt d. 25. maj 2009.
9. PET-Kommissionens beretning: *PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989*, bd. 10, s. 95.
10. Op.cit. s. 96.
11. Op.cit. s. 96
12. Op.cit.. s. 98-99.
13. Op.cit. s. 99.
14. Denne konklusion er baseret på

på samlet ca. 10 timers interviews med Ingela Kyrre, Kira Sand, Lis Sand, Petter Sommerfeldt, Gunnar Kanstrup, Anton Nielsen, Tove Jensen, Niels Frölich, Vagn Søndergaard og nu afdøde Erik Jensen. Resultatet af disse interviews kan læses i: Chris Holmsted Larsen: *Solidaritet, ikke almisser. Kommunisten og mennesket Otto Sand 1915-1984*. Arbejdermuseet & ABAs Årbog 2009, s. 56-80.

15. PET-Kommissionens beretning: *PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989*, bd. 10, s. 105.

16. I 1981 videregav PET f.eks. oplysninger om to ledende medlemmer af Demos til CIA; *PET-Kommissionens beretning*: bd. 10, s. 126.

17. Svarbrev fra CIA på ansøgning om adgang til Otto Kjærulf Sands personsag d. 26. juni 2009: *"In accordance with section 3.6(a) of Executive Order 12958, as amended, the CIA can neither confirm nor deny the existence or nonexistence of records responsive to your request. The fact of the existence or nonexistence of requested records is currently and properly classified and is intelligence sources and methods information that is protected from disclosure by section 6 of the CIA Act of 1949, as amended"*.

18. Mette Herborg & Per Michaelson: *Stasi og Danmark. De østtyske arkiver afslører agenter og medløbere*. Kbh. 1996. Desuden: Mette Herborg & Per Michaelson: *Ugræs. Danske STASI kontakter*. Kbh. 1999.

19. *Kampagne imod tre justitsministre*, Weekendavisen, nr. 15, d. 8. April, 2009, s. 2.

20. Thomas Wegener Friis: *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den kolde krig*. Kbh. 2005, s. 314.

PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

Kommentar 1

PET-kommissionens beretning, bind 8.

Af Iben Bjørnsson, ph.d.-stipendiat, Københavns Universitet.

Vi var mange der glædede os til at PET-kommissionens redegørelse udkom. De fleste af os af forskellige grunde. Personligt glædede undertegnede mig mest over bind 8: *PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989. Fra samarbejde til overvågning. AIC, fagbevægelsen og faglige konflikter under den kolde krig*. Bind 8 omhandler nemlig et emne man selv har brugt en del tid på: den socialdemokratiske efterretningsorganisation AIC, herunder dennes mulige forbindelse til PET.

Jeg blev ikke skuffet! Kommissionen viste sig at bakke nogle af mine forsigtige konklusioner op med dokumentation – f.eks. at PET og AIC's forbindelse stod på fra de helt tidligere 1950'ere til midten/slutningen af 1960'erne – og endda overgå andre af dem: AIC var PET's alt-dominerende kilde til oplysninger om arbejdsmarkedsforhold! 1950'ernes begyndelse var det vel en naturlighed at et ressourcetsvagt PET måtte vende sig mod AIC, der beherskede oplysninger på et niveau som tjenesten på dette tidlige stadie kun kunne drømme om. Men for undertegnede var det en overraskelse af denne totale afhængighed faktisk fortsatte så længe som tilfældet var. AIC kunne således forholdsvis suverænt styre hvad der tilflød PET af oplysninger om fagbevægelsen, og AIC-oplysninger alene kunne føre til

at en navngiven person fik oprettet sin egen sag i PET. Det er ikke så lidt, selvom bind 8 ikke gør noget større væsen ud af denne konklusion (eller andre, se nedenfor).

Bind 8 handler ikke om AIC alene, men den fremtrædende plads de havde i overvågningen gør at organisationen er massivt til stede i den første halvdel af bogen. I det lys kan det undre at AIC's arkiv ikke er inddraget som kildegrundlag. AIC's arkiv ikke glimrer, men skærer i øjnene ved sit fravær. Man kunne argumentere for at det jo ikke er AIC, men PET's eventuelle forbindelse til dem der skal undersøges, men her ville det jo unægtelig have været hensigtsmæssigt at inddrage materiale fra AIC for at se om der var "dobbeltgænger", sammenfaldende beretninger, eller materiale der bare tydeligt præg af at have forbindelse til tjenesten. Denne type sammenligninger er med held, og resultater, gjort i Norge og Sverige.

Men det er ikke kun forbindelsen. AIC behandles ofte i sig selv uden at det har meget med PET at gøre. Bl.a. dedikeres et helt afsnit – noget malplaceret – til at undersøge AIC's amerikanske forbindelse, helt udenfor relationen til PET. Også mange andre steder sniger sig beskrivelser af AIC's virke ind. Det er helt indlysende og nødvendigt for forståelsen af de omstændigheder der beskrives, men det ville have givet mere pondus hvis oplysningerne var hentet fra arkivet selv, frem for f.eks. DKP's arkiv. Det er næsten for åbenlyst at det vil blive kritiseret. Et så iøjefaldende fravalg skal da som det mindste argumenteres og begrundes?

Alternativt er der jo underteg-

nede (sagde hunden). Som forfatter til hvad PET-kommissionen kalder "hidtil mest fuldstændige undersøgelse af AIC", kunne jeg have anbefalet en nærmere læsning af min afhandling om AIC til støtte for nogle af de mange usikre konklusioner som kommer af at have et meget ensidigt kildemateriale til rådighed.

For der er lidt rigeligt mange forsigtige konklusioner angående PET's relation til AIC. Nogle kunne være gjort sikrere ved et besøg i AIC's arkiv, andre kunne såmænd blot være trukket lidt skarper op. Konklusionerne i bind 8 er generelt (lidt for) forsigtige og uprovokerende. Problemet ved sådan en juridisk sag, som PET-kommissionens beretning er, at indicier ikke er nok, hvor stærke de end er – alle påstande skal bevises, gennemdokumenteres og holdes indenfor en vis ramme. Det giver historikeren lidt af en spændetrøje på i forhold til at drage konklusioner eller fremlægge teser. Til gengæld har det den fordel at kilderne og ikke mindst deres ophavsituation bliver vendt, drejet og nøje vurderet. Nok også lidt mere end sædvanligvis ved historiske undersøgelser. Dog er der, i undertegnedes øjne, en tendens til at tage tidligere involveredes ord for gode varer, også i situationer hvor de åbenlyst har interesse i f.eks. at benægte hvad der har fundet sted.

Efter AIC blev udsluset som samarbejdspartner sidst i 1960'erne, måtte PET selv på banen. Det førte til en ganske omfattende optrapning af overvågningen af arbejdsmarkedet op gennem 1970'erne og 1980'erne. Optrapningen skyldtes dog formentlig ikke kun "tabet" af AIC, men også den nye og mere radikale venstrefløj der gjorde sig gæl-

dende i 1970'erne, og som også var aktiv på arbejdspladserne. Bind 8 tegner et billede af et PET der på arbejdsmarkedsområdet først i 1970'erne skulle finde sine egne ben, hvilket medførte en del usikkerhed der både skyldtes en mangel på retningslinier, samt nye og mere konfrontatoriske aktionsformer fra de fagligt aktives side. I løbet af 1980'erne fandt PET dog et *modus operandi* hvad angik fagbevægelsen. Fagbevægelsen blev ikke overvåget *i sig selv* (undtagen når der var optræk til strejker og uroligheder), men i sin funktion af operationsområde for mange yderligtgående venstrefløjsgrupper, og senere også på grund af sin tilknytning til fredsbevægelsen. Fagbevægelsen overlappede simpelt hen med andre interesseområder. Alligevel endte tjenesten, interessant nok, med store mængder af denne slags *i princippet*, men åbenbart ikke i realiteten, uinteressant information.

Ufrivilligt bliver det såmænd også morsomt til tider. Når en revolutionær gruppe trotskister på 4-6 personer mente at de med deres faglige aktioner kunne bringe samfundet et skridt nærmere omstyrning, ved man næsten ikke hvad der er værst; at de tog sig selv alvorligt, eller at PET tog dem alvorligt?

Bind 8 er alt i alt, som resten af kommissionens beretning, et interessant og vigtigt bidrag til vores forståelse af hvordan efterretningstjenesten opererede, og ikke mindst hvilket trusselsbillede den opererede efter, under den kolde krig.

Naturligvis er sagen kun lige åbnet: forhåbentlig får andre forskere nu, som lovet, lov at gå PET-kommissionen i bedene så vi kan få en ordentlig forsk-

ningsdebat op at stå. Med udgivelsen af PET-kommissionens beretning har vi fået et vigtigt afsæt. Med bind 8 har vi fået en god forståelse for hvor den fagligt aktive del af venstrefløjen befandt sig i PET's til tider noget karikerede trusselsbillede, som bind 8 heldigvis hele tiden har for øje, er set gennem den kolde krigs forvredne linse.

PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

Kommentar 2

PET-kommissionens beretning, bind 8.

Af Knud Holt Nielsen, ph.d.,
Kommunikationsmedarbejder,
Danmark Pædagogiske Universitet.

Medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti og danske borgere, som af Politiets Efterretningstjeneste blev betragtet som kommunistiske sympatisører, blev udsat for omfattende registrering og overvågning under den kolde krig. Det fremgår af PET-kommissionens rapport om overvågningen af DKP under den kolde krig, som udkom i 2009 efter ti års ventetid. Den primære årsag var partiets tilknytning til Sovjetunionen og den kommunistiske verdensbevægelse.

Politiet havde mistet en stor del af kommunistmaterialet under krigen, men genoptog registreringen og overvågningen i stor stil efter påskekrisen i 1948, selv om ministeriet i 1947 i offentligheden erklærede, at der var forbud mod at registrere danske statsborgeres lovlige politiske virksomhed. Man mente ik-

ke, at man kunne sondre mellem kommunister som var potentielt illoyale overfor statsmagten, og dem der ville afvise det, og derfor var det med fuld velsignelse fra justitsministeriet, at PET iværksatte en bred registrering af alle kommunister. Som det hedder i rapporten:

“Således måtte hensynet til statens sikkerhed stå over hensynet til den enkelte borgers rettigheder, og alle kommunister burde registreres for, at myndighederne kunne holde dem væk fra sensitive stillinger.” (s. 245)

Stort set al kommunistisk virksomhed, uanset hvori denne bestod, blev i praksis betragtet som illegal eller potentiel illegal af PET. Misinformation af den danske offentlighed var allerede fra starten et kendetegn for efterretningstjenesten og justitsministeriet, såvel som krænkelse af borgerrettigheder og retssikkerhed.

I slutningen af halvtresserne fandtes detaljerede planer for in-terneringen af omkring 1000 ledende kommunister i det stor-københavnske område i tilfælde af krigs- eller krisesituationer (side 226). Enkelte hjemmevernsafdelinger var gået et skridt videre og søgte i de tidligere halvtredssere, at lave “likvidationslister”, men det var dog lokalt opståede fænomener, som ikke blev sanktioneret ovenfra (side 222).

Overvågningen omfattede ikke bare medlemmer af DKP, men også abonnenter på kommunistiske blade, borgere der skrev under som stillere for kommunisterne i forbindelse med valg, medlemmer af foreninger som af efterretningstjenesten blev betragtet som kommunistiske frontorganisationer, deltagere i

offentlige møder arrangeret af kommunisterne, sympatisører, børn af kommunister der blev indkaldt til militæret, fredsaktivister mm. (s. 166) På den baggrund er det ikke overraskende, at antallet af danske borgere i hemmelige kartoteker ved starten af tresserne havde nået de 400.000.

Det kunne undertiden være et temmelig spinkelt grundlag, som førte til at borgere blev registreret i kartotekerne. Rapporten refererer eksempelvis, at en sønderjysk kranfører blev indberettet, “... fordi han var en dårlig betaler, provokerende i sin optræden, utilpasset, kværlant og ‘har k. interesser’.” (s. 81).

Registreringen af kommunister alene på baggrund af lovlig politisk virksomhed fortsatte ufortrødent efter regeringserklæringen i 1968, om end på et noget lavere niveau. Man registrerede eksempelvis ikke længere alle abonnenter på Land og Folk, men tillidsposter i DKP (og andre organisationer), medlemskab af en venskabsforening eller omtale i den kommunistiske presse kunne være rigeligt til at blive registreret i de arbejdskartoteker, som PET betjente sig af i 70’erne og 80’erne. Rapporten citerer således en intern PET-orientering fra 1969 for, at registreringerne kunne og skulle opretholdes, “... således at man på denne måde – sagt rent ud – kan opretholde registreringen af så mange kommunister o.l. som muligt.” (s. 278)

PETs meddelere

Ved siden af en flittig læsning (og ihærdige tolkninger) af forskellige åbne kilder, Land og Folk og anden offentlig tilgængelig information om danske kommunisters politiske virke, så

havde PET igennem årene en lang række meddelere i og omkring DKP. Det omfattede tidligere medlemmer, som var blevet ekskluderet eller af andre årsager havde forladt partiet, medlemmer af andre organisationer som herigennem kom i kontakt med DKP og forskellige infiltratorer, som fodrede PET med oplysninger enten af ideologiske årsager eller mod betaling.

I årene før krigen havde PETs forløbere haft et nært samarbejde med Gestapo, med hvem man udvekslede oplysninger om kommunister, hvilket er velkendt fra andre undersøgelser og ikke mindst for læsere af Arbejderhistorie, så sent som i 1950 fremhævede medarbejderne i PET politiets masseanholdelser af danske kommunister for den tyske besættelsesmagt i 1941 som et rosværdigt eksempel til efterfølgelse (s. 44-45). På den baggrund er det ikke særlig overraskende, at efterretningstjenesten i årene efter krigen benyttede sig af tidligere Abwehr- og Gestapofolk til overvågning af danske kommunister. I det hele taget forekommer PET når man læser rapporten at have haft en for-kærlighed for samarbejde med personsager med tilknytning til det absolut yderste højre. Fra tidligere Abwehr- og Gestapofolk i slutningen af 40’erne til medlemmer af Frihedsalliancen og miljøet omkring Hans Hetler og Henning Jensen i 60’erne og 70’erne.

PETs meddelere – uanset om det var økonomiske eller politiske motiver der drev dem – havde med andre ord ingen interesse i at nedtone oplysninger om de danske kommunisters virke. Parret med efterretningstjenesten egne institutionaliserede fjendebilleder har det næppe tjent til at

give et mere ædrueligt billede af dansk kommunisme. Når man gennemlæser rapporten kan man således iagttage hvordan vrøvl, overdrivelser, løse påstande og rygter gennem årene tilflød PET i en lind strøm. Eksempelvis vakte det nogen moro for under tegnede anmelder, da en PET-kilde refereres for at trotskisternes ulovlige aktioner i tresserne skulle have udløst begejstring i DKP (side 244). På det tidspunkt var det sågar lykkedes en infiltrator fra det højreekstremistiske miljø omkring Hans Hetler og Henning Jensen at overtage posten som international sekretær i DKU. I hvilken udstrækning han også fungerede som kontakt til efterretningstjenesterne, ved vi dog ikke, for det omtales ikke i kommissionsrapporten. Men under tegnede anmelder spekulerede under læsningen på, om hvor mange af de mere vilde og forvrøvlende påstande i tresserne, der refereres i kommissionsrapporten, som stammer fra den kant.

PET var i perioder også langt med planer om aflytning af DKP. Men bortset fra, at tjenesten lejlighedsvis fik båndet bl.a. møder i Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen, og firmaets velkendte aflytningsoperation mod Alfred Jensens lejlighed, så blev planerne om en egentlig rumaflytning af DKP i Dronningens Tværgade tilsyneladende aldrig en realitet. Så egentlig primære oplysninger har været begrænsede og det var eksempelvis først gennem sovjetiske afhoppere – tilsyneladende først og fremmest Gordijevski – at PET fik mere reelle oplysninger om eksempelvis DKPs samarbejde med Sovjetunionen andet end hvad man kunne læse sig til i den kommunistiske presse og andre åbne kilder.

Jagten på illegale kommunister

PET var tilsyneladende overbevist om, at DKP under den kolde krig havde et illegalt partiapparat i lighed med aktiviteterne under Komintern-perioden. Men på trods af en ihærdig indsats lykkedes det aldrig at komme i nærheden af at påvise eksistensen af et sådant. PET-kommissionen viderefører PETs egne gisninger forholdsvis ukritisk, men kommissionen føjer ingen væsentlige nye oplysninger eller nye kilder til. Som læser sidder man da også tilbage med en fornemmelse af, at enten så var PET usædvanligt dårlige til deres arbejde, eller også brugte tjenesten flere årtier på at jage et fantom. Dermed ikke sagt, at der ikke var medlemmer af DKP, som eksempelvis har transporteret østtysk propagandamateriale til vesttyskland, hvilket refereres i rapporten, der dog ikke forholder sig til om det så har været i strid med dansk lovgivning. Der har også været partimedlemmer, som ikke var åbne om deres partimedlemskab eksempelvis i perioder med konflikter indenfor bredere organisationer, hvor kommunisterne søgte at spille en rolle. Det være sig fredsorganisationer, faglige organisationer, solidaritetsorganisationer eller elev- og studenterorganisationer. Det er dog et forhold, man også kender fra andre politiske grupperinger.⁹ Det er der dog ikke noget nyt for forskere med kendskab til kommunisternes og den øvrige venstrefløjens gøren og laden i perioden. Og derfra og så til hvad man kan betegne som et egentligt illegalt partiapparat i stil med Wollweber-organisationen i 30'erne er unægtelig langt.

I årene efter krigen var efterretningstjenesten ligeledes på

jagt efter bevæbnede kommunistiske grupper. Det nærmeste, man nogensinde kom en underbygning af forestillingerne, er den velkendte rapport fra 1948, hvor DKP angiveligt på et centralkomitemøde havde nedsat et udvalg, der skulle tilrettelægge sabotage i Danmark under en evt. amerikansk eller engelsk besættelse. En rapport som bl.a. Kurt Jacobsen og Morten Thing har peget på sandsynligvis er en fabrikation, muligvis kogt sammen af kredse omkring Firmaet, FE og AIC. Vi ved imidlertid i dag fra Herbert Pundiks erindringer at en væsentlig del af de våben som ikke mindst kommunistiske modstandsgrupper lå inde med efter krigen blev indsamlet i 1948 af Herbert Pundik og David Israel og smuglet til væbnede jødiske grupper i forbindelse med Israels dannelse. Mellemmanden var Richard Jensen. Ikke ligefrem en opførsel man forventer af et parti, der står foran at bevæbne sig. PET-kommissionen har ikke inddraget Pundiks oplysninger, selv om det er 5 år siden de blev offentligt kendt, hvilket er et besynderligt fravalg, eftersom det mildt sagt er væsentligt set i forhold til rapportens sigte. Ikke mindst i betragtning af at i hvert fald en af de danske efterretningstjenester ifølge Pundik var fuldt ud klar over trafikken med regulær udsmugling af kommunistiske våben fra Danmark til Israel.¹⁰ Det kunne være forklaringen på de "ukendte og mystiske" mandspersoner, som ifølge rapporten i 1948 ifølge flere politikredse havde henvendt sig til tidligere modstandsfolk med henblik på at få udleveret deres våben (side 96).

PET fortsatte ikke desto mindre en ihærdig jagt på bevæbnede

de kommunister op igennem 50'erne uden nogle afsløringer, ligesom man heller ikke fandt nogle eksempler på kommunistisk inspireret sabotage i Danmark. Til gengæld fandt man i jagten på kommunisterne en del bevæbnede anti-kommunistiske grupper, men eftersom grupperne angiveligt havde "velsignelse fra allerhøjeste sted", valgte man at ignorere disse grupper trods mistanke om ulovlige våbenlagre og spionage til fordel for fremmede magter (s. 101). Unægtelig en bemærkelsesværdig opfattelse fra denne særlige gren af politiet at undlade at skride ind overfor private bevæbnede grupper i Danmark. Ikke mindst i lyset af den højreterrorisme som senere udfoldede sig i flere vestlige lande under den kolde krig parallelt med den oftere eksponerede venstreterrorisme (i Frankrig, Italien og Ulster/Nordirland for nu blot at nævne et par eksempler). Som læser sidder man således tilbage med et indtryk af efterretningstjenesten som et stærkt politisk politi i Danmark.

Øjensynligt opererede PET tilmed ud fra en endog meget bred definition af bevæbnede kommunister. For undertegnede anmelder vakte det således nogen forbløffelse, at PET i 1980'erne i ramme alvor øjensynligt mente, at DKPs ordensværn ved demonstrationer – de ofte bredmavede fagforeningsfolk med røde armbind til tidens fredsdemonstrationer der guidede demonstranter igennem trafikken – var at betagte som "paramilitære" og den potentielle begyndelse til en 5. kolonne (side 332).

Den omfattende økonomiske støtte fra Moskva til DKP er ubestrideligt en af de væsentlige illegale sider af DKPs virksom-

hed. Den økonomiske støtte er dog også en gammel nyhed for historikere, det er 15 år siden, at Arbejderhistorie bragte den første artikel om omfanget af denne (Morten Thing: *Kommunisternes Kapital* i Arbejderhistorie 3/1995). PET formåede aldrig at bevise den økonomiske støtte eller kortlægge omfanget af denne under den kolde krig. Først med Gordijevskis afhopning fik man et mere dækkende billede af de økonomiske transaktioner. Rapporten føjer ikke noget nyt til den viden, vi allerede har om de økonomiske transaktioner. Det er til gengæld et af de få steder, hvor den uafhængige forskning sættes i spil i forhold til oplysninger i PETs arkiver og rapporten må da også konkludere, at "PET's viden om den økonomiske støtte til DKP [må] betegnes som særdeles ufuldstændig..." (citeret fra s. 176, se også side 241-242 og 333-334).

Misinformation af offentligheden

Misinformation af offentligheden, folketinget og sågar de ansvarlige ministerier var ligeledes et kendetegn ved PETs virksomhed under den kolde krig. Undertiden kom det til helt vilde påstande. I PET-kommissionens rapport hedder det eksempelvis om en redegørelse fra 1950:

"I en redegørelse til justitsministeriet i 1950 tegnede REA [PETs forløber] et dystert billede af DKP's undergravende aktivitet: Efter kuppet i Prag havde partiet reorganiseret dets efterretningsvirksomhed og kampgrupper, en del medlemmer var i besiddelse af lærebøger i gadekampe, kommunisterne overvågede modtagelsen af våbenleverancer fra USA, der var kon-

stateret infiltration i en lang række samfundsvigtige institutioner (hjemmeværnet, skytteforeninger, statsadministrationen, kommunerne, DSB, P&T, visse direktorater, gas-, vand- og elektricitetsværkerne), og visse ledende kommunister videregav oplysninger om danske forhold til østlige legationer." (s. 105)

Ud over hvad vi ved i dag om kommunisternes faktiske aktiviteter under den kolde krig, så var der, så vidt det kan bedømmes ud fra de oplysninger som refereres i PET-kommissionens rapport, end ikke i PETs oplysninger belæg for et så drakonisk billede. Om det betød at tjenesten afgav et bevidst fortegnet billede af kommunisternes aktiviteter, kan dog ikke siges. Men efter læsning af rapporten sidder man tilbage med indtrykket af politiske efterretningstjenester, som i en vis udstrækning fabrikerede historier for at skabe tilslutning til stærkere tiltag mod kommunisterne (se også side 99).

PET gik også i 50'erne direkte ind og søgte at få myndighederne til at obstruere internationale møder i Danmark, hvis der blandt deltagerne var fremtrædende danske kommunister (s. 210). Det var ikke begrundet i spionage, men i at deltagerne eksempelvis kritiserede NATO eller krigen i Korea. PET skulle formelt stå vagt om demokratiet, men var ikke ligefrem de store mønsterdemokrater selv. Det skal dog siges, at det tilsyneladende var NATO der pressede på for dette.

Spionage-aktivitet og DKP

Ideologisk sympati spillede en væsentlig rolle for hvervning af agenter under den kolde krig.

Det kan man med en vis underdrivelse nok karakterisere som en gammel nyhed. At der var danske borgere, som med den motivation under den kolde krig bedrev agentvirksomhed for østblokken, er ikke ligefrem overraskende – og set i lyset af velkendte spionsager som eksempelvis Runa-sagen i 50'erne og senere Lenz-sagen absolut ikke nogen nyhed – at danskere med kommunistiske sympatier bedrev spionage for østblokken. Det interessante i sammenhæng med overvågningen af DKP er imidlertid i hvilken udstrækning *partiet* i givet fald var involveret i den side af den kolde krig.

Rapporten refererer PET for, at medlemmer af DKP's ledelse i årene umiddelbart efter krigen havde videregivet oplysninger om militære installationer til den sovjetiske legation. Bl.a. skulle ledelsen af DKP i 1947 øjensynligt ligge inde med oplysninger om lyttestationer på Møn, Lolland og Falster drevet i fællesskab af de danske og svenske militære efterretningstjenester. Oplysningerne stammede fra Venona-projektet, men tilflød først PET fra briterne i 1974. Da PET forsøgte at be- eller afkræfte oplysningerne måtte man imidlertid konstatere, at der ikke havde været stationer på Møn og Lolland (s. 54). Det lyder umiddelbart som om det muligvis var rygter, som i en eller anden form var blevet videregivet.

Ifølge påstande, som den danske militære efterretningstjeneste videregav til PET i 1951 fra en kilde, der ikke identificeres nærmere, skulle DKP i 1947 også have foretaget en registrering af hele den danske befolkning for russerne. Tusindvis af 5 mands grupper af danske kommunister skulle således have registreret

borgerne i områder med fuld generalia, oplysninger om venner og slægtninge, politisk overbevisning, indstilling til kommunismen mm. Man kan ikke konstatere andet, end at det lyder som mildt sagt bemærkelsesværdige oplysninger, men ikke desto mindre blev kilden betegnet som "sædvanligvis pålidelig" (s. 57-58). Som læser undrer man sig dog ikke desto mindre over, at PET-kommissionen ikke har taget større forbehold overfor PET-materialet når de er blevet præsenteret for påstande af denne karakter. Eller i det mindste forsøger på at verificere disse via andre kilder. Tusindvis af danske kommunister kan altså næppe rende rundt og stemme dørklokker uden at det sætter sig spor mange steder (og så ser vi i øvrigt bort fra de enorme resourcer det ville kræve).

I 50'erne og 60'erne var det dog tydeligt, at militære oplysninger vedrørende Danmark ikke stammede fra danske kilder men primært fra kilder i Vesttyskland, som PET-kommissionens rapport skriver med henvisning til Thomas Wegeners Friis ph.d. afhandling om den østtyske militære spionage mod Danmark. (side 183). Sovjetunionen havde dog tilsyneladende en agent *Molodoj* i hjemmevernets kontra-efterretnings-sektion, som også skulle være i kontakt med politiet om de danske efterretningstjenester. Ifølge bind 7 af PET-kommissionens beretning var han dog tilsyneladende drevet mere af økonomiske motiver end ideologiske, og var så vidt det kan bedømmes ud fra hvad der står i rapporten aldrig medlem af DKP, men derimod blot en dansk statsborger som var født i Rusland, hvorfor det fremstår lidt misvisende at han duk-

ker op i en rapport, som handler om PETs overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti.

Der var blandt medarbejdere i PET – i hvert fald i 50'erne – en forestilling om, at de østeuropæiske efterretningstjenester rekrutterede deres spioner på grundlag af de lokale kommunistpartiers medlemskartotek (side 168) og i hvert fald var alle kommunister rede til at drive sabotage og spionage mod Danmark (side 236). Som hovedregel havde de østeuropæiske efterretningstjenester imidlertid forbud mod at bruge organiserede kommunister som agenter og så vidt det kan bedømmes på baggrund af rapporten, så blev dette forbud generelt efterfulgt. DKPs centralkomite skulle ligeledes have pålagt medlemmerne ikke at blive involveret i nogen form for spionage (side 183). Dermed dog ikke sagt, at der ikke var undtagelser. Gordijevski, som blev en hovedkilde for PET i 70'erne og 80'erne, pegede på at KGB havde forbud mod at hverve agenter i DKP og at man heller ikke anvendte DKP til at indhente operative oplysninger. Det samme gjaldt for GRU. Men de østlige efterretningstjenester benyttede dog ikke-hvervede kontakter, herunder partimedlemmer, til at skaffe kontakter fra åbne kilder. Så forestillingen om at man gennem overvågning af DKP kunne afsløre spionage og agenter må siges at være noget af en blindgyde.

Der er dog to eksempler fra 1970'erne på, at formanden for DKP blev kontaktet med henblik på at komme med forslag til personer, som kunne arbejde som særlige agenter for Sovjetunionen. I det ene tilfælde var det Knud Jespersen, som blev kontaktet i 1971, og i det andet til-

fælde var det Jørgen Jensen som blev kontaktet i 1979. Oplysningerne er ikke nye, de stammer fra Gordijevski og Mithrokin-arkivet og blev offentliggjort for flere år siden. Det vides imidlertid ikke, om der kom nogen rekruttering af agenter ud af henvendelserne, og kommissionsrapporten gør os ikke klogere på dette (s. 314-317).

Ifølge rapporten skulle en kilde dog have oplyst om, at den polske efterretningstjeneste sidst i 60'erne havde en forestilling om, at tidligere modstandsfolk i en krigssituation skulle give husly til nedkastede sabotagegrupper, mm. Men som med mange andre oplysninger i rapporten, har man som læser ingen mulighed for at vurdere validiteten af disse oplysninger og tilsyneladende lykkedes det aldrig polakkerne at hverve nogle tidligere modstandsfolk (side 261-263).

Alt imens efterretningstjenesten gennemførte omfattende registrering og overvågning af danske kommunister og flittigt infiltrerede eksempelvis ven-skabsforeningerne, var den egentlige kontrapionage overfor østeuropæiske efterretningsevirsomhed i Danmark til gengæld temmelig mangelfuld. Det er i hvert fald det indtryk man sidder tilbage med efter at have læst rapporten. Der var ikke nogen særlig effektiv overvågning af den sovjetiske ambassade og der var kun afsat meget begrænset personale til at overvåge østlige efterretningsofficerers aktiviteter og deres danske kontakter (se eksempelvis side 180 og side 252). Så sent som i 1987 beklagede de ansvarlige for overvågningen af DDRs efterretningsevirsomhed i Danmark sig over, at det ofte ikke var muligt at få iværksat den nødvendige over-

vågning af de mistænkte østtyske efterretningsfolk (side 319).

Tjenestens øvrige forsøg ud i kontrapionage fremstår heller ikke altid lige heldige. Et forsøg fra PETs side i 1970 på at få 8 unge danskere til at fungere som dobbeltagenter overfor østtyskerne blev en gedigen fiasko, da det lykkedes hovedparten eftertrykkeligt at kompromittere sig selv i DDR. Tjenesten sendte yderligere kilder af sted til Østersøugerne, som selv fandt på oplysninger mm. Og endelig var der så eksempelvis den velkendte sag med Julia Szabad (s. 200-201). Det var først i kraft af KGB-afhoppere sidst i 70'erne, at PET begyndte få et billede af eksempelvis KGB's faktiske spionageaktiviteter i Danmark, men de fleste agenter blev tilsyneladende først afsløret efter murens fald efter rapporten at dømmes. I en vis udstrækning som følge af hvad der for læseren mest ligner regulær inkompetence fra PETs side.¹¹

Mangelfuld forståelse af politisk protestaktivitet

Et kendetegn ved PETs virksomhed er, at tjenesten igennem hele den kolde krig demonstrerede en meget ringe forståelse af dynamikkerne bag politiske protestbevægelser, strejker og lignende. Man opererede tilsyneladende ud fra en lidt forsimplet verdensopfattelse, hvor eksempelvis strejker blev set i en art "konspirationsteorisk" lys, snarere end ud fra social dynamik, strukturelle forandringsprocesser eller problemer på arbejdsmarkedet (se eks. 237-238, s. 275 og s. 283). PET syntes således ude af stand til at forstå, at faktiske forhold på det danske arbejdsmarked eller indenfor eksempelvis uddannelsessystemet kunne føre

til protester, strejker og anden utilfredshed.

Tilsyneladende havde man en forestilling om, at kommunister bare kunne dirigere rundt med bredere grupper i befolkningen, som det nu passede dem. Det er således symptomatisk, at DKPs faglige virke konsekvent betegnes som "infiltration". For undertegnede anmelder var det endvidere påfaldende, at det øjensynligt var en fuldstændig fremmed tanke for PET, at når unge i 70'erne i titusindvis demonstrerede for mere i SU, så var det nok først og fremmest udtryk for problemer i uddannelsessystemet og almen interessevaretagelse snarere end en art kommunistisk komplot (s 284). Som påvist indenfor forskningen (bl.a. af undertegnede), så skyldtes kommunisternes position indenfor lærlingebevægelsen og elev- og studenterbevægelsen i 70'erne deres evne for at formulere den politiske linje og de krav og aktiviteter, som der kunne dannes konsensus omkring indenfor bevægelserne. Det var elev-, studenter- og lærlingebevægelserne, som blev dynamoen i DKU's udvikling i 70'erne, og ungdomsforbundet blev i sidste ende indfanget af bevægelsernes egenlogik.

PETs forestillingsverden smit-ter i en vis grad af på rapporten. Det er eksempelvis symptomatisk så mange gange ordet "infiltration" optræder, når der skrives om kommunisters politiske praksis i fagbevægelsen, i EF-modstanden eller for den sags skyld i lærlingebevægelsen og elev- og studenterbevægelsen.

PET havde tilsyneladende en mangelfuld forståelse af logikkerne i de miljøer man overvågede, ligesom tjenesten havde vanskeligt ved at forstå de foran-

dringer som skete indenfor den kommunistiske verdensbevægelse efter Stalins død. Ud fra det billede der tegnes i rapporten, arbejdede PET tilsyneladende til det sidste ud fra en forestilling om, at den kommunistiske verdensbevægelse fungerede ligesom i Komintern-tiden. F.eks. var man overbevist om de internationale organisationer som Demokratisk Ungdoms Verdensforbund m.fl. fungerede i overensstemmelse med principperne om demokratisk centralisme. Hvilket ganske enkelt ikke er korrekt (s 205). Andre gange sidder man tilbage med påvisninger fra PETs side, som fremtræder direkte idiotiske. Eksempelvis udfoldede efterretningstjenesten en omfattende overvågningsvirksomhed overfor venskabsforeningerne – og bandede sågar møder i disse og aflyttede deres telefoner (s. 298-299). På den baggrund kunne tjenesten påvise, at eksempelvis den sovjetiske ambassade havde tætte bånd til landsforeningen Danmark-Sovjetunionen. Man kan tørt konstatere, at alt andet da også ville have været særdeles overraskende. Nogen illegal virksomhed blev tilsyneladende ikke afsløret gennem PETs ihærdige indsats, om end flere af funktionærerne øjensynligt blev aflønnet direkte fra den sovjetiske ambassade, hvilket dog øjensynligt først kom til PETs kendskab i 1990 (side 336).

Kildematerialets udsagnskraft og begrænsninger

Rapportens erklærede formål er *både* at give et billede af i hvilket omfang PET overvågede og registrerede danske kommunister under den kolde krig og af karakteren af DKPs kontakter til "moderpartiet" i Sovjetunionen

(side 14). Allerede i ordvalget ligger der selvsagt allerede en klar positionering indenfor forskningsfeltet – og en afledt af forståelse af dansk og international kommunisme som et politisk fænomen. Forfatteren nævner to yderligere mål, 1) at bidrage til vores viden om de danske kommunisters virksomhed under den kolde krig, og 2) at bidrage til den debat som er foregået siden afslutningen af den kolde krig om kommunisters og sympatisørers virksomhed til fordel for de kommunistiske regimer i Østeuropa (side 16).

Rapporten giver et indtryk af PETs virksomhed, om end der efter undertegnede anmelders opfattelse føjes overraskende lidt nyt til den viden som vi allerede besidder, men de to sidste mål indfries ikke. Det skyldes i høj grad en manglende triangulering i form af uforståelige fravalg af tilgængeligt kildemateriale og en manglende inddragelse af den eksisterende forskning i forhold til PETs materiale.

Man har i rapporten stort set fravalgt kommunisternes egne arkiver – både DKPs og DKUs – såvel som arkiverne fra alle de organisationer, hvor kommunisterne spillede en central rolle og som derfor var udsat for overvågning af efterretningstjenesten. Det være sig frontorganisationer, venskabsforeninger, fredsorganisationer, solidaritetsorganisationer, faglige organisationer eller for den sags skyld elev-, studenter- og lærlingeorganisationer.

Begrundelsen fra kommissionens side er, at man mener at arkiverne ikke indeholder materiale, "... der kan belyse partiets eventuelle involvering i såkaldte "illegale" aktiviteter, dvs. infiltration, spionage, fortrolige di-

rektiver og økonomiske tilskud fra østblokken og overvejelser og planer for partiets optræden i en fremtidig krise- eller krigssituation." (s. 15)

Det er givetvis rigtigt, at man eksempelvis næppe vil finde det store materiale om spionagevirksomhed i DKPs arkiv o.lign. Selvsagt forstærket af det forhold, at de østeuropæiske efterretningstjenester i lange perioder havde forbud mod at anvende partimedlemmer som agenter (som nævnt ovenfor).

Ser man imidlertid på, hvad efterretningstjenesten opfattede som suspekt, illegalt, potentiel illegalt eller infiltrationsvirksomhed, så omfatter det imidlertid også ting som skolingsvirksomheden i DKP og DKU, engagementet i fredsbevægelser, solidaritetsorganisationer og EF-modstanden, indsatsen i venskabsforeningerne, arbejdet i internationale organisationer som eksempelvis WFDY, DKUs arbejde blandt de værnepligtige, indsatsen i fagbevægelsen, i lærlingebevægelsen og i elev- og studenterbevægelsen. Og alle disse ting findes der jo mængder af materiale om i arkiverne. Man har stort set heller ikke inddraget noget østeuropæisk kildemateriale. Især undrer det undertegnede, at man ikke har inddraget polsk og tjekkisk materiale, nu man har haft muligheden. Endnu mere uforståeligt er det, at kommissionen fuldstændigt har fravalgt at tale med tidligere medlemmer af DKP, DKU eller Komm.S, selv om kommissionen her ville have haft mulighed for at spørge ind til forhold vedrørende DKPs og DKUs virksomhed.

Uden at jeg nok engang skal tærskle langhalm på forholdet mellem sekundære og primære

kilder (henvisning i AH om DI-IS),¹² så er PETs arkiv naturligvis en primær kilde til PETs virksomhed, men set i forhold til kommunisterne, så er det – bortset fra de oplysninger man fik fra eks. en dobbeltagent som Gordijevski – på et meget langt stræk at betegne som sekundært materiale. Og set ud fra karakteren af en række af PETs informanter et endog meget problematisk sekundært materiale, som det kan undre at man ikke har taget flere forbehold overfor (se i øvrigt afsnittet ovenfor om PETs meddelere).

Forfatteren inddrager en del af den eksisterende litteratur om DKP, eksempelvis standardværkerne af Kurt Jacobsen, Morten Thing m.fl., Steen Bille Larsens gamle bog fra 1977 om *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975*, ligesom der er blevet gjort flittigt brug af artikler fra Arbejderhistorie, specialer af Chris Holmsted Larsen og Jesper Jørgensen samt ph.d. afhandlinger af bl.a. Thomas Wegener Fris, Jørgen Grønvald Laustsen samt undertegnede forfatter af denne anmeldelse.¹³ Man sidder ikke desto mindre tilbage som kritisk læser med et billede af, at nok inddrages den eksisterende danske litteratur men det sker lidt sporadisk og man sætter stort set ikke PET-materialet i spil overfor denne eller vurderer validiteten af dette i forhold til oplysninger fra forskningslitteraturen.

De langvarige skolingsophold

Resultatet af rapportens fravalg af primært kildemateriale og brugen af den eksisterende litteratur bliver efter min bedste overbevisning, at det selvsagt bliver umuligt at vurdere kvalite-

ten af PETs arbejde – forstået som i hvor høj grad dette faktisk afspejlede den faktiske kommunistiske virkelighed – ligesom man ikke får noget dækkende billede af kommunisternes faktiske virksomhed – legal som illegal – endsige sorteret i den mængde af overdrivelser, rygter, vrøvl og løse påstande, der tilsyneladende i en lind strøm også tilflød PET igennem årene.

Tværtimod vender man det undertiden nærmest på hovedet. PETs gætterier baseret på sekundære kilder tillægges større vægt end regulær forskningsbaserede litteratur baseret på en bred vifte af eksisterende kildemateriale. Det sprang eksempelvis undertegnede anmelder i øjnene i afsnittet om skolingsvirksomheden i Østeuropa, da det er noget jeg selv har beskæftiget mig indgående med.

Vi ved i dag stort set hvem (i hvert fald fra DKU og Komm.S.), der deltog i de langvarige ophold. Det er afdækket hvor de var placeret før og efter deres skolingsophold. Vi ved, hvad de blev undervist i og hvad sigtet var med undervisningen. Vi ved hvordan udvælgelsen af deltagerne fandt sted og meget mere end PET i deres vildeste fantasi kunne forestille sig at vide i samtiden. Men i rapporten vendes det hele på hovedet PETs mangelfulde sekundære materiale på det nærmeste tillægges større udsagnskraft end regulær forskning baseret på primære kilder. Eksempelvis skriver forfatteren på side 307, efter at have refereret, at formålet med skoling var styrkelse af DKUs organisatoriske indsats (med henvisning til undertegnede anmelders afhandling):

“Det [altså forskningsresultater-

ne, red.] bekræftes delvis af en analyse PET foretog i 1961 af de 71 danskere, der siden 1957 havde været på skolingsophold i Moskva. (...) PET bemærkede, at der fandtes en undtagelse fra dette billede. Ni kommunister havde i 1959-60 været på etårigt skolingsophold i DDR. Efter hjemkomsten havde ingen af dem intensiveret deres politiske arbejde, og flere var flyttet. Det fik PET til at gætte på, at formålet med opholdet i DDR havde “haft andet sigte end almindelig politisk skoling”, selvom tjenesten på den anden side ikke havde nogen klare indikationer på, at de pågældende skulle være involveret i former for illegal virksomhed.” (side 307)

Ud over det besynderlige i, at man i citatet tillægger efterretningsmateriale baseret på et mangelfuldt materiale større udsagnskraft end regulær forskning baseret på primære kilder, så er der nok en mere nærliggende forklaring. Som det omtales i min afhandling (beklager at måtte henvise til den igen), så skubbede DKP's partisekretariat i januar 1960 den hidtidige ledelse af DKU til side og dikterede at Paul Emanuel, som ellers havde forladt ungdomsarbejdet, skulle indsættes som ny forbundsformand. Det betød bl.a., at DKUs kursister i udlandet 1959-60 for manges vedkommende pludselig var på den tabende side i en intern magtkamp, det gjaldt f.eks. alle kursisterne i Moskva samme år, og da de kom hjem så blev de af samme årsag ikke indsat på ledende organisatoriske poster, som ellers var det sædvanlige. En samtale med tidligere ledelsesmedlemmer, en granskning af arkiverne (i Danmark såvel som i DDR) eller en forespørgsel til

de faghistorikere som igennem mange år har arbejdet med dansk kommunismes historie kunne ellers hurtigt have nuanceret billedet i stedet for at den nuværende underlige antydning af, at det godt kan være, at der ikke var synlige beviser på træning i illegalsitet – men det var der sgu nok alligevel.

Et andet eksempel som faldt undertegnede i øjnene er på side 306-307, hvor rapporten refererer fra PET:

“Det udelukker dog ikke, at de sovjetiske og østtyske tjenester kan have benyttet kurserne til at udføre talentspejdnings. Udenlandske tjenester identificerede enkelte af de sovjetiske lærere på partiskolen og en sprogskole som KGB-officerer, og man gættede på, at de havde til opgave at finde egnede hvervningsemner blandt de udenlandske ungdomskommuniste.... Ifølge en deltager på et sprogkursus foretog østtyskerne rutinemæssige bedømmelser af deltagernes kundskabsmæssige og politiske evner. I sommeren 1982 deltog 26 DKU’ere og 50 Komm.S’ere i et kursus på Bezirksparteienschule i Leipzig. Ifølge PET’s oplysninger var formålet at finde emner til en videre skoling på Den Centrale Partiskole i Moskva. Overvågningen kan altså både have haft ideologiske og efterretningsmæssige formål” (citeret fra side 307)

Nu kræver det ikke andet end et minimumskendskab til DKU, før man kan konstatere, at det som der her er tale om tilsyneladende er et regulært sommerkursus. Vi ved, hvad indholdet af og formålet med disse sommerkurser var, ligesom der findes et omfattende materiale vedrørende DKU’s

kursusvirksomhed og indholdet af denne i DKU’s arkiv. Der findes så vidt det kan bedømmes ikke et eneste eksempel på, at øst-blokken efter 1960 udvalgte kursister til de langvarige skolingsophold. Tværtimod var der en lang intern indstillingsproces indenfor DKU, hvor overvejelserne detaljeret kan følges. Selvfølgelig kunne PET med deres begrænsede indsigt i de faktiske forhold indenfor kommunistpartiet og dets ungdoms- og studentorganisationer ikke følge dem. Men det kan vi i dag. Lige som vi har adgang til omfattende arkiver i den tidligere østblok.

Nu ville det være stærkt usandsynligt, hvis ikke østeuropæiske efterretningstjenester havde sonderet terrænet for mulige talenter, når unge danskere var på ophold i Sovjetunionen eller Folkedemokratierne. Men de langvarige skolingsophold må siges at være noget nær det mest idiotiske sted at foretage rekruttering til illegalt arbejde. Deltagerne var alle ledende kommunister, der var velkendte og eksponerede som kommunister i Danmark, og formålet med skoling var at skabe loyalitet overfor “den virkeliggjorte socialisme” og den kommunistiske verdensbevægelse. Naturligvis har de forskellige efterretningstjenester i Sovjetunionen og folkedemokratierne også været bevidst om, at deres vestlige modstykker havde kursisterne under observation. Der var i hvert fald en udbredt nervøsit for infiltration. Eksempelvis blev en dansk kursist på Komsomolskolen smidt hjem i 1966, fordi han var født i USA og derfor havde amerikansk statsborgerskab.

Derimod virker rekruttering mere oplagt på eksempelvis de arbejdslejre i Bulgarien, Polen

og DDR, som danske DKU’ere deltog i i tresserne. Der var ofte kun et par danske deltagere af sted, det hele foregik under mere uformelle former og de danske deltagere havde sjældent centrale ledelsesposter i DKU. Der er i hvert fald deltagere, som efter hjemkomsten efter forholdsvis kort tid forsvinder ud af DKP og DKU-sammenhænge. Det virker besynderligt, hvis ikke PET har været opmærksom på dette i samtiden. Det betyder selvsagt ikke, at der nødvendigvis er noget suspekt i dette. Men en nøjere granskning i østtyske, polske og bulgarske arkiver ville have været oplagt, når man nu for en gangs skyld har haft ressourcerne til rådighed.

Sammenfattende om PET-kommissionens rapport om overvågningen af DKP

PET-kommissionens rapport om PETs overvågning af DKP refererer kildemateriale, som uafhængige forskere ikke har haft mulighed for at få adgang til, og man kan danne sig et billede af de forestillinger, som styrede den danske efterretningsvirksomhed. I denne forstand har rapporten en værdi. Men som historisk værk må man sige, at den er behæftet med problemer.

For det første det ensidige kildevalg og den manglende triangulering og der savnes en mere grundlæggende kildekritisk vurdering af udsagnskraften og begrænsningerne i PETs materiale, som efter alt at dømme ud fra rapporten på lange stræk er fyldt med tvivlsomme kilder og andenhåndsberetninger tilsat ideologisk fantasi. Vi får med andre ord et billede af PETs billede af DKP, men vi bliver ikke væsentlig klogere på, i hvilken grad

dette billede afspejler den faktiske virkelighed. Det bastante fravalg af kilder fra de overvågede miljøer – det være sig skriftligt materiale eller senere samtaler med tidligere kommunister – gør at rapporten ender med blot at foretage en vurdering af PETs synspunkter, næsten udelukkende på baggrund af PETs eget materiale.

For det andet savner man som læser mere tilbundsående tematiske analyser, som går på tværs af den kronologiske fortælling, rapporten er bygget op som. Det ville også have luget ud i gentagelserne. Med fordel kunne man også have haft en teoretisk tilgang til analysen af materialet. Man savner eksempelvis elementer fra organisationsteori og eksempelvis en refleksion over hvad organisationslogikker, (organisations)politiske dagsordner og institutionaliserede fjendebil leder betyder for en instans som PET igennem mere end fire årtiers overvågningsvirksomhed. I lyset af at PET-kommissionen har brugt mere end 70 mio. på sin undersøgelse – et uhørt højt beløb i historikerkredse svarende til omkring 50 ph.d.'ere eller post doc'ere svarende til mere end 100 forskningsårsværk – og haft enestående ressourcer til deres rådighed, så kan man med rimelighed også stille krav til kvaliteten af resultatet.

PET-kommissionens rapport om DKP er dog af klart bedre kvalitet end rapporten om Dan-

mark under den kolde krig, som DIIS-kommissionen præsenterede for nogle år siden.¹⁴

Med andre ord. Rapporten har klart en værdi og bør læses, men som læser skal man ikke desto mindre være opmærksom på, at der også er alvorlige svagheder i PET-kommissionens fremstilling.

Noter

1. Se bind 6, s. 108-110, 144-147, 203-213, 296-300, 339-344
2. Sagen er i øvrigt omtalt i Bjørn Svensson, "*Bataljer med bid og baggrund*", s. 210f
3. PET-kommissionen, bind 6, s. 299f; Jegorytjev samtale med Ib Nørlund, 14/9 1977, Det Russiske Statsarkiv for den Nyeste Historie (RGANI) 5 73 1727 (1977)
4. Jegorytjev samtale med Knud Jespersen 6/2 1976, dateret 18/2 1976, RGANI 5 op 69 d 2682 (1976)
5. Samtale med DKP's delegation til den 25. kongres 21/2 1976, dateret 2/3 1976, RGANI 5 op 69 d 2682 (1976)
6. Ib Nørlund med kone til middag på ambassaden 28/12 1976, referat dateret 6/1 1977, RGANI 5 73 1727 (1977)
7. Jegorytjev samtale med Knud Jespersen, 18/4 1977, dateret 28/4 1977, RGANI 5 73 1727 (1977)
8. *Land & Folk*, 17/4 1974
9. Eksempelvis kan det nævnes som et kuriøst eksempel, at det i 1984 lykkedes de unge konservati-

ve at snuppe næstformandsposten i skoleelevernes LOE i efteråret 1984 med en manøvre af den art 10. Herber Pundik har skrevet om trafikken med, at indsamle og udsmugle våben fra danske modstandsfolk til væbnede jødiske grupper i Palæstina i Herbert Pundik: *Det er ikke nok at overleve*; Gyldendal 2005 side 200-205

11. Se eksempelvis beskrivelsen af forløbet omkring den såkaldte "Kholm-gruppe" side 256-260, der dog tilsyneladende ikke omfattede medlemmer af DKP og i øvrigt blev anført af en amerikansk statsborger, hvilket gør det lidt besynderligt at den skal omtales i rapport om overvågningen af DKP

12. Se bl.a. min kritik af DIIS-undersøgelsens håndtering af forholdet mellem sekundære og primære kilder i Arbejderhistorie 2-3/2006: *Danmark under den kolde krig. Fagligt sjusk om venstrefløj og protestbevægelser i Danmark*, samt Arbejderhistorie 4/2006: *Danmark under den kolde krig. Replik til Rasmus Mariager*

13. Jeg blev faktisk personligt kontaktet af rapportens forfatter 8 måneder før mit forsvar, om ikke jeg ville sende min upublicerede afhandling til ham, hvilket jeg selvfølgelig gjorde

14. Se kritikken af denne i Arbejderhistorie 2-3/2006: *Danmark under den kolde krig. Fagligt sjusk om venstrefløj og protestbevægelser i Danmark*, samt Arbejderhistorie 4/2006: *Danmark under den kolde krig. Replik til Rasmus Mariager*